

J. P. DUVERMAN ed., *Staatsinrigting en staatsbestuur door J. R. Thorbecke* (N.V. Uitgeverij. S. Gouda Quint-D. Brouwer en Zoon, Arnhem, 1968, 114 blz.).

Aan zijn omvangrijk oeuvre over het Nederlandse staatrecht in de negentiende eeuw heeft Dr. J. P. Duyverman bovenstaande, typografisch fraai verzorgde bronnenpublicatie toegevoegd, die, met een voorwoord van minister Polak, tevens dient als jubileumuitgave bij het honderd-jarig bestaan van de uitgever.

De bewerker heeft een deel van Thorbecke's collegedictaten uit diens Gentse periode - waarvan in het Thorbecke-archief verschillende versies aanwezig zijn - van een inleiding voorzien en integraal afgedrukt. In kort bestek geeft Thorbecke hierin een goed overzicht van de gangbare opvattingen over de functies van de staatsorganen en de taken van het staatsbestuur. Dit dictaat uit 1826-'30 is even helder van stijl en consequent van opbouw als Thorbecke's geschriften uit latere jaren. Toch is het niet meer dan een traditionele compilatie, bijna nooit toegespitst op actuele staatsrechtelijke verhoudingen in binnen- en buitenland en zonder de kritische uitweidingen, die zijn befaamd geworden Leidse colleges deden uitmonden in de *Aanteekeningen op de Grondwet*.

De heer Duyverman heeft er een uitgave van gemaakt, die dicht bij het facsimile staat: dictaat en noten zijn afgedrukt alsof Thorbecke zijn eigen manuscript naar de drukker had gebracht. De bewerker heeft zijn eigen aantekeningen in de marge geplaatst, zonder onderscheid te maken tussen letternoten (die mededelingen bevatten over de tekst) en cijfernoten (die de tekst toelichten). De lezer moet nu maar raden of de marginalia op p. 86 en 102 ook van Thorbecke afkomstig zijn; via een noot op p. 74 kan men concluderen dat het aantekeningen van Dr. Duyverman zijn.

Het door de heer Duyverman gepubliceerde dictaat is afkomstig uit het gedeelte van het Thorbecke-archief, dat door Dr. J. Brandt-Van der Veen is uitgegeven en waarin alleen correspondentie is opgenomen. De heer Duyverman heeft voor de annotatie geen gebruik gemaakt van het werk van mevr. Brandt en het zelfs niet in zijn literatuurlijstje vermeld. In de briefwisseling van Thorbecke (zie *Thorbecke-archief* II en III) komen echter de handboeken die hij voor dit dictaat gebruikte, evenals de gehele collegestof, herhaaldelijk ter sprake. De bewerker had dit op z'n minst even kunnen vermelden. Anderzijds kan men zich afvragen waarom een stuk als dit niet als bijlage is opgenomen in het laatste deel van het door mevr. Brandt verzorgde uitgave van het *Thorbecke-archief*.

C. B. WELS

H. C. DE WOLF, *De Kerk en het Maagdenhuis. Vier episoden uit de geschiedenis van katholiek Amsterdam* (Uitgeverij Het Spectrum N.V., Utrecht/Antwerpen, 1970, 334 blz.).

De ondertitel is bij dit zeer verzorgd uitgegeven, van 35 illustratie-pagina's voorziene boek geen overbodige luxe. De Wolf heeft het namelijk niet over de Nederlandse *événements* van mei 1969 en de houding van de kerk daartegenover; ook niet, in breder verband opgevat, over kerk en revolutie of over kerk en maatschappij (kritiek). Maar toch! Over dit laatste brengt zijn werk, geschreven bij gelegenheid van het 4e eeuwfeest van wat nu nog slechts de stichting het 'R.C. Maagdenhuis' is, stof en beschouwingen genoeg, zij het dan binnen het kader van de geschiedenis van het Nederlandseatholicisme.

In de eerste drie van zijn vier gedegen opstellen wordt in feite een - met Amsterdam als illustratie-punt - helder geschreven en vlot leesbare schets gegeven van de geschiedenis der Noordnederlandse katholieke kerk tussen het midden van de zestiende en het begin

van de negentiende eeuw. Het is verrassend te zien, hoe schr. door zijn behoefte aan het opsporen van kardinale kerkhistorische problematieken als kerk en maatschappelijke ontwikkeling, kerk en opstand (zestiende eeuw), kerk en vaderland, kerk en revolutionaire verhoudingen (rond 1795) zijn lokaal beperkte thema op hoog niveau heeft behandeld. Tot een geschiedenis van vier eeuwen Maagdenhuis, het bijna een eeuw oude werk van T. C. M. H. van Rijckevorsel 'in moderner geest herschreven' (p. 8), heeft De Wolf zich kennelijk niet geroepen gevoeld; alleen het laatste (en kortste!) opstel is eraan gewijd. De auteur heeft de opdracht gevende regenten niet naar de ogen gekeken: een 'paar duizend weesmeisjes zijn... in het totaal der mensheidsgeschiedenis niet belangrijk genoeg om langer dan een enkel ogenblik de aandacht op te eisen'. (p. 263)

De drie eerste hoofdstukken, grof gezegd de geschiedenis van katholiek Amsterdam respectievelijk rond 1600, rond 1700 en rond 1800, zijn door de aard van het telkens gekozen kernthema, nogal verschillend van interne compositie. Het eerste gaat over de neergang van de katholieke kerk, waarin binnenkerkelijke misstanden en het protestantiseringsproces centraal staan. Het tweede heeft het ontstaan van de Oud-Bisschoppelijke Cleresie, de 'burgerlijkste aller kerkscheuringen' tot onderwerp. In het derde hoofdstuk worden, door middel van een knappe biografische schets van aartspriester J. J. Cramer, de problemen van een kerk tussen oud en nieuw staatkundig bestel behandeld. Variërend met de omvang van door schr. zelf in archieven verricht vooronderzoek zijn sommige onderdelen aanmerkelijk gedetailleerder opgezet dan andere, waar het synthetisch karakter overheerst. Doordat per hoofdstuk geen verdere geleiding van de stof voor de lezer zichtbaar is gemaakt, is het register aan het eind bijzonder op zijn plaats. Vier bibliografieën geven aan, uit welke bronnen en literatuur is geput. Juist daar waar zij overvloedig worden, mist men wat artikelen die met zeker zo veel recht vermeld en benut hadden kunnen worden. De verwijzing naar de voetnoten is nogal grillig van aard: er zijn heel wat passages waarvan men graag zou willen weten, hoe schr. aan zijn gegevens of oordeel is gekomen. Juist omdat het geheel op ongedwongen en bevattelijke wijze kernproblemen van de geschiedenis der Hollandse Zending behandelt, betreurt ik het dat schr. theologische en kerkhistorische begrippen wat te gemakkelijk als bekend veronderstelt. Niettemin hoop ik dat zijn werk een veel voorkomend nummer op literatuurlijsten van studenten zal worden.

Dit door zijn ongewoonheid belangwekkende gedenkboek is opgedragen aan De Wolf's leermeester Rogier, zonder wiens bekende probleemstellingen en visies het nooit zo historisch-relativerend en tegelijk toch geëngageerd zou zijn uitgevallen. Relativeringsvermogen blijkt uit het besef van geborneerdheid der regionale tegenstellingen, uit de nadruk op de economisch-sociale gebondenheid van kerkelijke verhoudingen, uit de milde ontmaskering van religieuze verabsoluteringsdrang en uit het impliciete pleidooi voor grotere pluriformiteit (p. 101 : ... 'roomse hang naar uniformiteit, die de katholieken van Nederland verbood zichzelf te zijn'). Daarmee is meteen schr.'s engagement gegeven. Het heeft dit grote voordeel met zich meegebracht, dat het een boeiend boek is geworden; en vooral: dat de maatschappelijke en religieuze relevantie van de (kerk)historische wetenschap met een stuk praktische geschiedbeoefening is aangetoond.

Wanneer ik in verband met dit laatste nog een enkel - m.i. minder gelukkig - citaat geef, dan is dat niet zozeer om schr. een verwijt te maken, alswel om te wijzen op de keerzijde van deze vandaag zo zwaar opgepoetste actualiteits-kant van de historische medaille. Wat is schr.'s (historische) maatstaf, wanneer hij de Amsterdamse kerk van de zestiende eeuw verwijt, dat zij weinig lijkt te zijn 'de uiterlijke vormgeving van de religieuze werkelijkheid van de kerk van Christus' (p. 22)? Is het niet wat vanuit een theoretische wereld-